

Finnarnas björnjaktsriter

I Finland och Sverige

En studie i ursprung och uttryck

Patrik Jigsved
född på Tiburtiusdagen

Handledare Staffan Ericsson

Essä i skogshistoria
SLU Umeå
vt 2001

Inledning

"Finnarna voro ett naturfolk. Redan hemifrån voro de vana att bo långt avsides på stora ödeskogar. Folk som bosätter sig så, har naturligtvis svårare att följa med i den kulturella utvecklingen" (Gothe, 1948). När man läser detta får man en liten känsla för hur finnarna bodde och verkade, och då menar jag de som levde och brukade de områden som vi i Sverige kallar finnmarker, och de östra delarna av Finland tillsammans med Karelen. I denna litteraturstudie har jag valt att titta på de finska björnjaktstraditionerna. Björnen har ansetts och anses fortfarande som storviltet framför andra i norra Europa och Asien. Dess levnadsätt och utséende har bidragit till att björnen i gamla kulturer blivit ett heligt djur. Så därför har runt björnen en slags uråldrig kult uppstått. Jag vill i detta arbete försöka besvara varför finnarnas björnjaktsriter egentligen uppkommit och varifrån de kom. Jag kommer att beskriva den finska björnkulten men även gå in lite på den samiska och jämföra mot den samma. Dessutom tittar jag på hur den finska björnkulten tog sig uttryck i de svenska finnmarkerna.

De finska björnjaktsriternas ursprung

Intryck av andra folk

Björnkulten är en del av ett enhetligt kulturhistoriskt fenomen som enligt A. I. Hallowell inte helt sammanfaller med björnen och björnjaktens förekomst (Edsman, 1994). Hos eskimåer och samojeder t.ex. finns ej denna björnkult (Edsman, 1994). I eskimåernas religion ingår de flesta djuren, och björnen har på så vis en religionsanknytning, men den är inte lika tydlig. Medan den finns/fanns i Europa hos: samer, finnar, i norra Asien hos: voguler, ostjaker, jenisejer, jakuter, jukagirer, tjuktjer, korjaker, tunguser, kamtschadaler, giljaker, aino, och i Nordamerika hos: algonkinerna, kwakiutl, tlinkit, nutka, maidu och plateauindianerna (Edsman, 1994). Hos alla dessa folk förekom åtskilliga skildringar och myter kring björnen. Björnkulten måste enligt Hallowell ha vuxit fram inom en gammal renjägarkultur i Europa, och att den kan härstamma ifrån något stenåldersfolk under istiden (Edsman, 1994). Det är björnens människoliknande drag såsom: klokhet, blandkosten, förmåga att sitta, att huka sig, gå på hälar, gråta, onanera, samt att den utan päls är lik en människa, som varit grunden för dessa stammars och olika folkgruppers björnkult. Naturligtvis har även björnens vintersömn uppmärksamats av de folk som levte i samma miljö som björnen (Edsman, 1994).

Den typiska björnkulten, (som jag kommer att beskriva den), är kulturhistoriskt yngre än offrandet av ben och skallar, vilket från början var ett offer till en gud, (under stenålder) enligt A. Gahs (Edsman, 1994). Man avstod björnens hjärna och märg till guden. Målningar från tiden Aurignac- och Madeleineperioderna, (äldre stenåldern) visar björnen med en vargmask, vilket skulle vara en bekräftelse på att han uppfattas som en urmänniska, stamfader. Man har t.o.m. offrat ett djur åt björnen, efter att björnen själv har dödat (Edsman, 1994). Edsman ställer t.o.m. frågan om björnkulten har sin härstamning ifrån Aurignac-kulturen, (en europeisk kultur som fått namnet efter en fransk ort. Aurignac-kulturen fanns för mellan 30-70000 år sedan.). Men det verkar inte finnas något riktigt bra svar på det. Edsman skriver att: "Det måste vara i hög grad vanskligt att rekonstruera en paleolitisk religion, i vilken björnen spelat en betydande roll" (Edsman, 1994). När det gäller Antiken är även där hypoteserna svårbevisade. I. Gren tycker sig kunna se en björndyrkan i Arkadien, Grekland, som senare tagits upp i Artemiskulturen (Edsman, 1994). Gudinnan har där både själv uppträtt i björngestalt och haft djuret som ledsagare. Ifrån det Egeiska havets kuster och öar finns en del andra föreställningar kopplade till björnen, som sker vid fruktbarsriter, bröllop och när kvinnor är havande (Edsman, 1994).

De finska björnjaktsritualerna kan ha sitt ursprung ifrån sina finskugriska stamfränder, voguler och ostjaker. Dessa folks björnjaktsцерemonier är därför särskilt intressanta. Vogulerna som lever öster om bergskedjan Ural, omkring floden Ob, har blivit väl dokumenterade. T.ex. vogulernas sång till björnen som ett avsked under björnfesten, sjungs för att björnen succesivt genom flera förvandlingar skall återfå sin kropp och vända åter till sitt ursprung. Sedan ostjakerna dödat en björn, skar de av huvudet och hängde upp det i ett träd. De skyllde sedan på ryssarna för att ha dödat björnen, själva var de oskyldiga. Detta för att de var rädda för björnens hämnd (Edsman, 1994). Om det är så att finnarnas björnriter tagit sin inspiration ifrån voguler och ostjaker, så undrar man ju varifrån ostjakerna och vogulerna fått sin inspiration, jag har ej funnit något skrivet om detta.

Finnarna var ett vidskepligt folk, framförallt de som bodde långt inne i skogarna. Vidskepligheter användes ofta i vardagen, i ladugårdar och stall, under jakt och fiske, på åker och när de brände ny mark. Finnen kände sig tvungen att skydda allt han ägde mot osynliga och farliga ting, med böner och besvärjelser. Han måste även i förväg se till så att han i framtiden fick framgång och lycka. Som t.ex. "jakt- och fiskelycka". (Gothe, 1948) Eftersom finnarna ute i skogarna var vidskepliga (som många andra folk) hade de säkert lätt för att ta efter andra grupperns vidskepligheter när de kom i kontakt med dem. Med finnar menas ett slags folk, och då tänker jag inte på dem som är nationsmedlemmar i landet Finland. Utan istället på hur Finland såg ut under 1700-talet och bakåt i tiden, då kunde man se det som bestående av två sorters folk (Bladh, 1995). Det är finnarna ifrån Karelen, Savolax, Rautalampi och trakterna kring Kajaneborg i Österbotten som här menas som ett folk (Bladh, 1995).

Kalevala

Provinsiälläkaren Zachris Topelius den äldre började teckna upp finska kväden 1803. Han var den förste som började uppteckna finska hjältesånger på ett målmedvetet sätt. Innan dess hade de finska kvädena i stort sett endast förts vidare i minnet på sångarna. Dessa kväden framfördes under många fester. Under 1800-talet tog flera personer upp bevarandet av kvädena, bl. a. den tyska juristen H. R. von Schröter och den finska studenten Carl Axel Gottlund vid Uppsala universitet. Denne Gottlund påverkade i sin tur språkforskaren och tidningsmannen Reinhold von Becker. Beckers lärjunge Elias Lönnrot blev den som slutligen samlade ihop alla finska kväden, satte dem på papper och Kalevala var skapat. Han reste runt till de avlägsna bygder där den gamla diktningen fortfarande levde kvar, och bärgade allt som fanns att bärga. Han gjorde det mesta själv, men hade även en del medarbetare. Detta tog i runda tal tjugo år. Men det största arbetet låg i att ordna och ihopfoga allt stoff, som så småningom blev 50 sånger. Den första versionen av Kalevala utkom den 28 februari 1835. Och denna dag firas i Finland som Kalevalas dag. Hur gamla kvädenas ursprung är, är det ingen som vet. Men de äldsta dikterna verkar gå tillbaka till samma tid som de stora isländska ättesagorna eller en något senare tid. Vissa stycken verkar gå ännu längre tillbaka i tiden, till före vikingatiden, kanske runt sexhundratalet (Anon, 1987).

Kalevalas fyrtiosjätte sång

I Kalevalas fyrtiosjätte sång; Björnfesten, beskrivs den finska björnjaktstraditionen. Hur den "Gamle vise Väinämöinen" skyllde björnens död efter jakten, på björnen själv:

"Ädle björn, du underbare, härlige med honungstassen! Vredgas icke utan orsak – det var icke jag som drap dig, det var du själv som stöp från stammen, slant från släta granrisbädden

genom dina barrvedsbyxor, rättigenom risruskrocken – det är halkigt frampå hösten, det är mörkt på mulna dagar” (Anon, 1987).

Björnen blir hembjuden efter jakten, övertalad att följa med hem till festen i byn. I festen beskrivs, att björnen ej skall frukta kvinnorna, hur Gamle vise Väinämöinen tar ut tänderna ur björnskallen med bara händerna, hur han tar bort näsan, öronen, ögonen, pannan och tungan. Och hur han slutligen placerar björnresterna i en fura:

”Gack åstad, min vän, och vandra, dyrpäls, giv dig av på resa, färdas förbi svinens stigar, gå där grisarna ha trampat, luffa uppför lövträdsbacken, bort emot det höga berget, upp i tallens tätta krona, i den riskvistrika furan! Där är det dig gott att vara, där är det dig ljuvt att dröja – du får lyss till skällkons skälla, höra huru bjällran klingar” (Anon, 1987).

Han omnämner också att björnen ej är lagd i marken så att mask, myror eller svinen kan fördärva björnen, inte heller i furans topp, så att stormen skulle kunna förstöra den. Utan istället:

”Dit har jag nu bragt mitt byte, jag har fört den ringa fångsten på den gyllne kullens hjässa, krönet utav kopparåsen - rest den i det rena trädet, i den riskvistrika furan, på den yvigaste grenen, i dess buskigaste barrskrud; trädet blir en fröjd för folket, varder vardringsmännens vårdträd” (Anon, 1987).

Och han beskriver sedan också hur han har lagt skallen så att gommen sitter åt öst samtidigt som blicken vetter västerut. Vad som skiljer sig åt i Kalevala mot andra uppgifter är tex att Gamle vise Väinämöinen kokar björnköttet med salt i. (Collinder, 1987) Det gjorde ju ej finnarna enligt K. Krohn. (Edsman, 1994) Likaså får man inget direkt intryck av varför finnarna i Sverige fäste björnskallarna i tallar på små öar i inlandsjöar. För om detta omnämns ej något i sången. Men på detta sätt gav ju de svenska finnarna björnskallen ytterligare skydd mot andra djur och det var mindre risk för nedhuggning av trädet eftersom det var på en ö. Det skulle ju kunna vara en anledning.

Finsk björnjakt

Efter en översättning av K. Krohn, där han tar upp hur jakten och björnfesten gått till utifrån ett flertal källor och årtal. Den äldsta är från Tavastland 1660, en annan är från södra Savolaks upptecknad 1815, m.fl. (Edsman, 1994).

Jakten

Oftast dödades björnen utanför sitt ide efter att man först väckt upp den ifrån sin vintersömn. För att få kännedom om björnens ide skulle man drömma en björndröm, där antingen döda människor eller skogsrået gav information om idets belägenhet. Man skulle ha ett huvudben från en begravnen människa bakom sig när man sov. Eller så placerades en köttgryta på en myrstack som man låtsades koka, varvid man sedan åt köttet som ju redan var förkokt. Detta för att kunna drömma björndrömmar. Den som tänkt sig gå på björnjakt, skulle vara avskild från övriga ett par dagar. Då skulle man äta kraftig mat och vara klädd i festkläder. Jaktdagen gick man upp tidigt, la bort festkläderna, tog på inrökta och ut och invända vardagskläder. På morgonen åt man mera av nötköttet, som man tidigare ätit av, ingenting annat. Och så tog man sig några supar ur brännvinsflaskan (Edsman, 1994).

När man ringade in idet efter det första snöfallet på hösten skulle mycket trolldom användas. Man ringade inte ihop helt, utan bara så mycket att de platser syntes ifrån varandra, varifrån ingringningen påbörjades och avslutades. Då kunde skogsrådet ta sig förbi där och komma in i idet för att ge björnen mat under vintern. Varje natt brukade hon komma med honung till björnen, men sista natten kom hon med en ho blod som mat istället. Av det tecknet fick björnen veta att hans sista dag var kommen och han gick inte ut ur sitt ide förrän jägarna skrämde ut honom. En annan förklaring ifrån Värmlands finnbygder är att man skulle lämna en öppning i ringen eftersom björnen inte kunde fällas förrän skogsrådet gått in i ringen genom öppningen och tagit björnens blod (Edsman, 1994).

De som skulle delta i jakten samlades hos den som funnit idet. Även nu skulle mycket trolldom användas, dörren skulle tas loss ifrån de nedre gångjärnen, skidorna skulle varje man bära till grinden, där skulle en vidja slås ner i gårdesgården med spjutet och pälsens vänstra arm skulle vrängas. Man läste även de första björnrunorna, (texter), "Björnens avfärd" och "Björnbesvärjelserna". Männen gick på kedja ut i skogen, och under tiden sjöng man "Skogens trollformel". När idet påträffats, stärkte man först sinnena med en besvärjelse, sedan gick den säkraste av männen först, han höll i handen en stång som han stack ner i idets mynning. Denna stång hade ett kors i ena änden och skulle förhindra den utrusande björnens rörelser. När man väckt upp björnen, tex genom att skjuta ett skott vid ingången till idet eller genom sång, och när den kommit fram, sa man "låt gå" när man menade skjuta. I äldre tider eller om inga bössor fanns så hade man låtit björnen springa ut för att sedan skida ifatt den på skaren och döda den med spjut. Man skulle sedan skaka hand med björnen som tecken till försoning. För att undgå björnens hämnd skyllde man ifrån sig att ha dödat björnen. I Finland skyllde man björnens död på björnen själv, att han halkat eller så. Andra folk, exempelvis i Sibirien, la skulden på ryssarna. Giljakerna la skulden på en ondskefull padda i näver som de hade placerat på utsidan av jurtans fiskskinnsfönster. (Edsman, 1994) Om man förde hem björnen i helt skick, så stack man in en stång mellan de hopbundna fram- och bakbenen. Några män lyfte sedan upp stången i varje ända (se fig 1) och bar på så sätt hem björnen (Edsman, 1994).

Om björnen flåddes i skogen gjorde man först ett bål. Sedan skar man av nosringen och hängde den antingen kring halsen eller mössan på den som dödat björnen. Detta gjorde man, för att om en främling kom innan man hunnit göra detta kunde han få del av bytet. Efter detta flåddes hela djuret, man började med tassarna. Sedan man öppnat upp bröstet, smordes ett kors på en tall med björnblodet. På detta kors sköt man några skott. Köttet styckades så att man lätt fick det med sig hem. Vid styckningen skulle framförallt de unga björnjägarna sörpla björnens blod ur sina nävar, det ansågs stärka modet. Under hemförandet av björnen mot gården sjöng man "Bröllopsföljet i bröllopståget" (Edsman, 1994).

*Fig.1. Björnjägare på väg hem med sitt byte till Luvajärvi, Olonets, Östkarelen 1903.
Foto Museiverket Helsingfors (Andersson, 2001).*

Björnfesten

När man nalkades hemgården sköt man salut. Gårdsfolket hälsade välkommen. Innan björnskinnet bars in i stugan, var alla tvungna att tugga på en bit al. Det gjorde man för att inga revormar skulle slå upp (ringformigt hudutslag orsakat av svamp), och ingen orenhet skulle smitta. Inne i stugan sattes skinnet i en stol, därefter på bordet för att slutligen hamna uppspänt på väggen för att torka. Tog man hem björnen hel, sattes björnen i sittande ställning i släden. Sedan flåddes björnen med en gammal kniv vars tillverkare skulle vara okänd. (Edsman, 1994) Återigen möter vi att dödandet och det som skadade björnen inte skulle vara jägarna själva, utan någon annan, gärna anonym. Dessa fester kallades "björnöl" "gravöl" eller "skäppor". Här var drickandet lika viktigt som att äta björnköttet. Man drack gravöl. Alla deltagare var finklädde. Det hände att man klädde upp någon pojke till brudgum och någon flicka till brud, som fick inta hedersplatsen. Eller så valdes en brud ut om en björnhanne blivit fälld, eller en brudgum om en björnhona dödats. Bruden skulle vara en 15-16 års ren jungfru (Edsman, 1994).

Björnköttet kokades utan salt och rördes om med stora alkäppar. Det var männens jobb. Man lade först i det hela björnhuvudet, därefter ramarna, ryggen och inälvorna i soppan. Man sjöng olika björnrunosånger under kokets gång och under serveringen. När koket var klart tog man först ur björnhuvudet och ställde det överst på bordet i ett fat. Sedan gick det runt till alla män, som var och en snodde runt skallen en gång. Björnjägarnas huvudman skar sedan av det ena örat, satte dit en riskvist, sedan skar han av även det andra örat och nosen om den inte redan var bortskuren. Alla ben samlades i ett fat och huggtänderna togs loss enbart med fingerkraft och fördelades bland männen (Edsman, 1994).

Kröningen i björnskalleträdet

När man förde björnens huvudskalle till dess plats utfördes det som i formen av ett bröllopsfölje. Först gick brudgum och bruden bredvid varandra, efter dem en man med öl i ett kärl, bakom honom gick en sångare, därefter den som bar fatet med björnskallen och sist gick resten av folket. Även nu sjöngs olika björnrunor. Man valde ut en stor fura, det högsta trädet i närheten av gården, som björnskallen skulle hängas upp i. I en annan skildring gick man till en plats i skogen där man visste att inga människor brukade vara. Där valde man ut ett stort träd och gjorde en "karsikko", (en form av heligt tecken), av trädet. Till varje björnskalle skulle en särskild karsikko göras, eller hos andra var traditionen att man använde samma heliga träd för samtliga björnskallar. Ibland preparerades trädet på så sätt att man avkvistade trädet, men lämnade en lång gren kvar, där björnskallen trädde på genom ett av ögonhålen. Man kunde också spika fast den. På vissa ställen kvistade man trädet på så vis att det blev en ruska kvar i toppen. Därunder bands skallen fast i trädstammen med ett band. Björnskallen fylldes med öl, som genom hålen i skallen droppade ned på marken (Edsman, 1994). På andra ställen slogs träkilar in i tallstammen som björnskallarna sedan hängdes upp på (Ellström, 2001). När skallen var upphängd, kastade han som hade satt upp skallen i trädet, ned det fatet där skallen legat, till marken. Kom undersidan upp, var det ett dåligt tecken att snart få en ny björn. Kom istället insidan av fatet upp var det hopp om att åter snart få fälla en björn. Det sköts sedan några skott och man drack öl till avsked innan man under tystnad gick hem igen i samma ordning som man gått dit. Som avslutning på björnfesten togs björnskinnet ned från väggen, man breddade ut det på bordet på ett speciellt sätt och satte drycker och kärl ovanpå. Man drack en sista gång och sedan gick var och en hem till sitt (Edsman, 1994).

Björnrunorna

Enligt K. Krohn vandrade björnrunorna från västa Finland till Fjärrkarelen och härstammar från medeltiden. Björnrunosångarna var från början endast män (se fig 2), men på senare tid deltog även kvinnorna i sångerna. I de första runorna man sjöng efter att björnen dödats, tar man björnens hand och ber om försoning, samtidigt som man skjuter skulden för björnens död på någon okänd eller på björnen själv. I östfinland kunde det låta så här vid en svensk översättning av C-M Edsman:

*Låt oss hand i ramarna slå,
låt oss näbbskorna daska!
ej var jag den, som dig satte,
eller min kamrat där borta,
själv du miste tog från riset,
själv du trillade trån bågen,
själv från björkens stam så krokot,
från krumböjd al du halkade,
brast då gyllne buken på dig,
sprack då bärfull mage på dig* (Edsman, 1994).

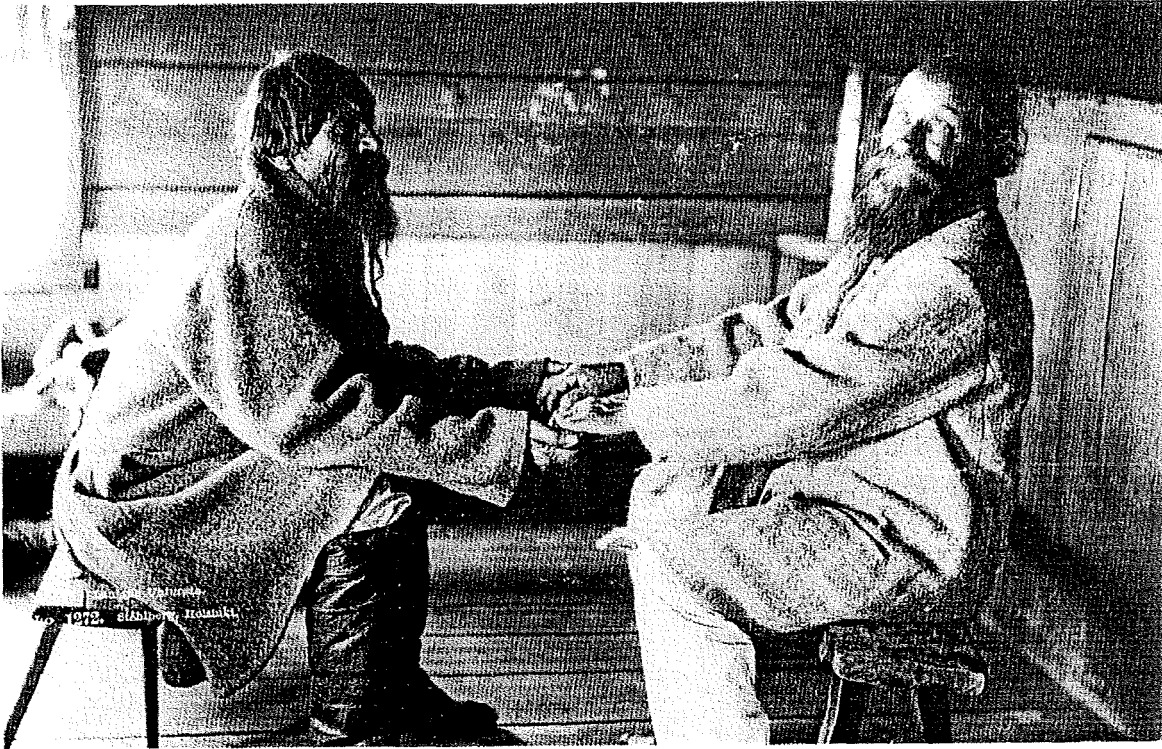

Fig. 2. Runosångare. Bröderna Jamasen sjunger runor i byn Uhtua (Kalevala) i Östkarälen. Foto Museiverket Helsingfors (Andersson, 2001).

Ibland sjöng sångaren, att han helt av misstag stött på platsen för olyckshändelsen:

*Ej jag skulle kommit hit ens,
till dörren för Ohtos näste;
staven av rönnbörsträd förde,
käppen av häggbärsträd ledde,
hund min rullade som nystan,
skidan min rände till skogen (Edsman, 1994).*

När man skulle bära in björnen i stugan sjöng man, vilket när man läser det förstår lite inställningen till kvinnor och barn:

*Undan, kvinnor, bort från dörren,
ut i portens gångjärnsöglor,
barnen bort från golvens mittplan!
Undan, pojkar, bort från farstun,
flickor, bort från dörrklykssidor,
då den gode går i stuga,
när den salige inträder!
Må du icke frukta gummor,
icke sörja linnestrumpor;
allt vad kvinna är i stugan,
alla skall till kvinnosidan.
Må du icke kvinnorna sky-
re'n är kvinnorna vitklädda-*

döttrarna med tenn beprydda (Edsman, 1994).

När man satt till bords, sjöngs en runa tillägnad ölet som bryggts till festen:

*Därifrån mitt stop sig gångar,
kannan min framskrider sakta,
fullt är stopet, full är bägar`n,
fullheten har Gud själv givit* (Edsman, 1994).

Man sjöng denna runa om björnskallen när man festade på den:

*Ej jag hänger den i videt,
ej jag sätter den i sälgen,
hänger den i trädet rena,
tallen, i det goda trädet,
i den fägringsrika furan,
jag den fäster, vänd mot öster,
lutande mot nordanbarken.
Varest vinden vaggande far,
luftens susning gungande går.
Ej jag hänger alltför långt upp,
då de gråa hökar äta* (Edsman, 1994).

Detta är bara några få exempel på alla björnrutor som finns. Man sjöng flera sånger när man dödat björnen för att förneka sin skuld, man sjöng vid kokningen av björnen, om en främling kom under koket, när man höll björnfesten, när man förde björnskallen till trädet och lovsånger till Gud. Det fanns runor för många olika tillfällen. De var lite olika beroende på var i Finland de härstammade ifrån (Edsman, 1994).

Samisk björnjakt

Ett sammandrag av två skildringar av Samuel Rheen från 1671 och Pehr Fjellström 1775 ur C-M Edsman, Jägaren och makterna.

Jakten

Både 1671 års och 1755 års beskrivningar påminner väldigt mycket om samernas björnruter under och efter jakten.

Ceremoniernas ursprung är enligt Fjellström ur en svarssägen om ett blandäktenskap mellan en björn och en kvinna, där björnen medger att han får fällas under vissa villkor.

Man började att med hjälp av en spåtrumma försöka veta något om jaktens utgång, varefter man gav sig av i en noggrant fastställd tågordning. Samen som hade inringat björnen skulle gå främst. Och han hade en käpp i handen, med en mässingsring på. Björnen dödades i idet med spjut och gevärskulor, drogs fram och piskades med ris. Piskningen med ris var en uppståndelserit. När björnen var död sjöngs björnvisan som tack till djurens skapare, Gud, för bytet (Edsman, 1994).

Björnfesten

Björnen tillreddes på plats eller förflyttades om det fanns ett lämpligare ställe där kåtor kunde resas. Där sjöngs det på nytt björnvisan, och de sa att de kom ifrån Sverige, Tyskland, England och andra länder. Detta var samernas sätt att skylla ifrån sig sin skuld att ha dödat björnen.

Kvinnorna hälsade dem välkomna till deras kåta, varefter männen kröp in i kåtan bakvägen. Den förste som kom in blev spottad i ansiktet med en tuggad blandning av albarkssaft och blod av en av lapphustrurna. De satte sig ner och åt en måltid på den bästa mat de hade. Därefter gick männen till sina egna kåtor, där de flådde björnen och kokade köttet. Detta arbete skedde under speciella sånger. Sedan åts köttet, men kvinnorna fick inte äta köttet därinne, och de fick endast äta av framdelen på björnen. Männen fick nu inte komma till sina hustrur på tre dygn. När köttet var uppätet samlade de ihop alla benen ifrån björnen som de sedan grävde ner hela. De satte även upp björnskinnet på en stubbe som deras hustrur med förbundna ögon sköt till måls på med pilbågar. Den mans hustru som först träffade skinnet blev nästa på tur att få tillfälle att döda en björn. Till sist sprang männen, när de rört kittelkedjan som kokkittlarna hänger i, några varv runt elden, sedan ut genom dörren, där de fick almörja (antagligen en blandning av tuggad albark och jord eller liknande) kastade efter dem. Därefter fick de komma till sina hustrur igen (Edsman, 1994).

På ett annat ställe står det i en skildring av P. Fjellström från 1775 att björnen begravdes i en grop på kokplatsen med alla ben i sin ursprungliga ordning, skinnlappen från nosen och svansstumpen och en näverstrut med albark placerad under nosen som björnen fått när den kom till gården. Man täckte det hela med långa, kluvna träklabbar och granris. Man bad därefter björnen minnas och föra vidare till andra björnar all den heder han fått av människorna. (Edsman, 1994) En del björngravar anlades på markytan och man har även påträffat bränd mark under en del gravar. På den brända markytan har påträffats skikt av näver, även ovanpå benen har påträffats näver. Samiska björngravar är hittade både i fjällregionen och skogsregionen. Av fjällregionens gravar är samtliga funna i klippblock, skrevor eller grottor. I skogen gjorde man rösade- eller träkonstruktions gravar (Mulk, m.fl.1995). Hur björnens ben har behandlats finns olika uppgifter om, i skildringarna av Fjellström och Rheen finns inga uppgifter om att benen skadades innan begravningen, (Edsman, 1994) medan flera arkeologiska undersökningar visar att det var vanligt att man klöv björnbenen (Mulk, m.fl.1995). Benen ifrån en björngrav i Karats tex, visar att klyvning av björnben skedde under 800-900 talen. De senaste klyvna benen är hittade i gravar från 1700-1800 talen, det är då både kotor och rörben (Mulk, m.fl.1995).

Skillnader i samiska och finska björnjaktstraditioner

Rent generellt är det inte så stora skillnader. Både samer och finnar försökte innan jakten få en uppfattning om hur den skulle gå genom spådomar. Det vanligaste jaktsättet var att väcka björnen ur sin sömn och döda den utanför idet med spjut och gevär. Både samer och finnar sjöng runor. Men tittar man mera i detalj så finns det flera skillnader. Finnarnas sångrunor är inte lika uppbyggda som samernas. Samerna spådde med hjälp av sina trolltrummor. Finnarna genom en speciell dröm som de framkallade. När samerna gick till idet gick männen i en speciell ordning, det gjorde inte finnarna. Finnarna piskade ej heller den fällda björnen med ris som samerna gjorde. Däremot så skyllde båda folken på någon annan som skulle ha dödat björnen, och båda använde alträ i någon form när de tog in björnen i bostaden. Samernas kvinnor fick endast äta av björnens frandel, medan ingenting tyder på att de finska kvinnorna inte åt av björnen. De samiska männen fick heller inte komma till sina fruar på tre dygn sedan de dödat en björn. Vad det gäller bröllopsritualerna så var finnarna ensamma om dem, jag har ej funnit något som tyder på att samerna skulle haft någon form av bröllopsriter.

Själva björnbegravningen skiljde sig ju också åt, samerna begravde hela björnen nedgrävd i jorden eller ovanpå, ofta med benen i ursprunglig ordning, medan finnarna satte skallen i ett

träd, för att bl.a. skydda den mot både små och stora asätande djur. Vart finnarna förde resten av björnkroppen har jag ej funnit någon uppgift på. Samtidigt som olikheterna finns mellan samer och finnarnas riter så behöver det inte innebära att ett samband mellan dem saknas. K. B. Wiklund menar att den finska björnmagien är åtminstone till viss del av samiskt ursprung (Edsman, 1994). Men detta grundas endast på uppgifter om björnritualer som härstammar ifrån trakter i Finland där samer bott länge (Edsman, 1994), antagligen samtidigt som finnar (egen komm.). Liknande ceremonier har förekommit även i områden där samer inte bott. Men samiska och finska riter är tillräckligt lika för att man skall kunna säga att de har ett gemensamt finsk-ugriskt arv. En del av dem kan också vara gemensamma lån. Man kan även känna igen ett flertal ceremoniella handlingar från ett flertal andra folk i norra Asien och Europa. T.ex. att skära bort nosen, det var ett flertal folk som gjorde detta. Och inte enbart på björnen utan så gjordes även på andra djur (Edsman, 1994). Och jag har själv fått lära mig av mina äldre jaktvänner i inre halland att skära bort halva skallen av haren. Snittet läggs så att öronen blir kvar. Sedan viks såret inåt, så att när haren hängs upp ses endast öronen. Slutligen drar Edsman slutsatsen att de finska björnsederna och runorna har formats på gammal grund och skall ses parallellt med de samiska och ugriska sederna (Edsman, 1994).

Finska björnceremonier i Sverige

Jakten

Man jagade björn inte bara för att komma åt dess kött, utan även för att den ansågs vara ett skadedjur. Skottpengar utbetalades. Man uppmuntrade till jakt bla ur en jaktstadga ifrån 1664 (Gothe, 1945). Ifrån ett ting i Borgsjö 1670 finns en notis: "Enligt K. M. ts utgångne skogsordning skall allmogen med manshielp och goda skogshundar nu i vårtiden söka inringa på sin skatteskogar och uthöda biörn och andra skadediur" (Gothe, 1945). I min studie har jag funnit en del litterärt material om jakten i Finland, däremot ingenting om hur jakten gick till när finnarna i våra svenska finnbygder jagade björn. Nedanstående har jag hört berättas om efter två personliga intervjuer. I Orsa finnmark var det mest finnarna som jagade björn, dalkarlarna jagade i mindre omfattning. En känd björnjägare var Per Persson Karpinen, kallad Troll Svan. Han var född runt 1820 i Kvarnberg. Denne björnjägare lär ha dödat 20-30 björnar. Det vanligaste jaktsättet var liksom i Finland att skrämman ut björnen ur sitt ide med en lång stör eller med hundar. Det var tyvärr inte alltid som jakterna slutade lyckligt, på 1860-talet skall en man blivit dödad av en skadskjuten björn. När de till slut lyckades fälla björnen hittades ca 20 kulor i kroppen (Gustavsson, 2001).

Björnskalleträden

Av finnarnas björnfester i Sverige har jag inte funnit mycket beskrivet. Men Matti Mörtberg har skrivit om björnfesten: "Man kokade där av alla sorter, kokade av björnen och man bakade albröd. Till det sattes peppar och kryddnejlikor och kanelbark och fläsk, och det gräddades mitt i ugnen; om det gräddades på kanterna, förlorade man sin björnlycka. Man läste även någon ramsa, då man bakade albrödet" (Edsman, 1994). Det finns även omnämnt en del trolldom som finnarna skulle ha brukat (Edsman, 1994). Den slutliga björnbegravningen är den björntradition som bäst bevarats i minnet av de finnar som kom till Sverige. En man som var född 1855 i byn Fågelsjö i Hamra församling i Los pastorat i Hälsingland berättade 1939 följande från sina unga år: "I fågelsjön fanns en holme, kallad Björnskalleholmen, på vilken det var fullt med tallar. En av dessa, som var igenkännlig på de breda grenarna i toppen, hade man för länge sedan satt upp björnskallar i, vilka hemförts av bygdens jägare. En gång, då jag som pojke åkte skridsko med kamrater, roade sig dessa med att spetsa skallar från trädet på sina skidstavar, som de under åkandet höllo i händerna. De revo på detta sätt ned skallarna,

vilket ansågs olämpligt av många i byn" (Edsman, 1994). Denna lokala uppgift är icke ensam i sitt slag.

Fig.3. Björnskalleholmen, Karhupäänsaari. Där två stycken gamla björnsskalletallar finns. Den ena är fallen, medan den andra fortfarande står upp (Bild urHeggestad, 1983).

En annan ortsbo, Mårten Persson, som var född 1863, kunde år 1938 förtälja ungefär samma sak: "Här i Fågelsjön fanns det en holme, Björnskalleholmen, då dom sköt björnar, sätte dom skallarna i tre tallar med träkilar, i min barndom var det tretti såna där kilar och två-tre skallar än, nu ska skallarna ha kommit bort, men det skall finnas några kilar kvar. Så skall det finnas ett näs här i närheten, som heter Björnskallnäset, har väl varit likadant där, fastän jag inte har sett det" (Edsman, 1994).

Det finns idag två stycken björnsskalletallar i Fågelsjön (se fig 3), båda är idag döda. Den ena tallen har trillat, medan den andra fortfarande står upprätt. Den som står upprätt är krokig på ett speciellt sätt. Där hängdes skallar upp så sent så att en man född 1924, Uno Wallberg, skall ha minne av att ha sett gamla benrester på marken under tallarna där. Träkilar finns kvar i den tall som fortfarande står upp (Ellström, 2001). Troligen fanns björnsskalletallar i varje by i dessa trakter av Hälsingland och Orsa finnmark (Gustavsson, 2001).

I Värmlands finnbygder förekom liknande traditioner, om den förste bebyggaren av Avundsåsen var en finne, som hette Kymmenen, om honom berättas det: "Han jaga björn också, och då hängde han upp skallarna i en gran" (Edsman, 1994). Att det skulle varit en gran, stämmer ju dåligt med vad som är skrivet sedan tidigare, att skallarna brukade hängas upp i tallar. Det finns dock en annan berättelse om samme man: "Kymäjnen var en skicklig björnjägare, och hade vid sin stuga en björntall, i vilken rofdjurens hufvud uppspikades"

(Edsman, 1994). Den första bebyggelsen i Avundsåsen kom till kring 1660, om det stämmer med att denne Kymmenen var den första bebyggaren där, så är detta en 1600-talssedvänja liknande de inom Finland beskrivna björnjaktstraditionerna. (Edsman, 1994).

I andra berättelser från Värmland berättas det om björnjägaren Lång-Kristoffer: "På björnskals-udden, i Sundsjön, står en Tall, i hwilken 100 tals Björneskallar waret uppspikade, som mest alle blifwet fångade i Lång-Cristophers tijd. Äfwen en sådan Tall, efter en annan Finne, på en Holme i et Kjörn imellan Kjöl'n och Skillingsmarks Soknar" (Edsman, 1994). Om den sägenomspunne Lång-Kristoffer berättas det att han: "idkade och jagt i stort utsträckning; ännu lefwer här en man, som en gång nedhögg det furuträd, hvarpå finnen brukade uppspika björnskallar, men icke nog med de skallar, den djerfe jägaren här uppspikat, de personer äro ännu helt unga, hvilka undersamma träd, då bottnen till en kolmila skulle formas, upphemtade ett fullt kolfat med björnskallar!" (Edsman, 1994). Och "Wid Sundsjön stod fordom en tall, benämnd björnskallstallen, hvarom de gamle berättade, att de der sett 12 st. björnskallar fastsatta med träkilar. Detta träd nedhöggs omkring år 1827 av dervarande torparen Magnus Svensson, som för omaket höll på att uppsägas från torpet" (Edsman, 1994).

Mer om Lång-Kristoffer: "På Björnskalleudden, en udde i Sundsjön, fanns länge, ända mot slutet av 1800-talet, och enligt Jeoorj Larsson så sent som ett stycke på 1900-talet, ett säreget minne efter björnjägaren vid Sundsjö (Länge Kristoffer, invandrad till Värmland 1618), nämligen de så kallade björnskalletallarna. Av fruktan för finnens trolldom hade man en lång tid inte vågat fälla dem. När så ändå skedde, fann man ett drygt hundratal hål borrade för de knaggar, på vilka björnskalarna hade hängts. I dem påträffades också tänder, klor och hår efter björnarna" (Edsman, 1994).

Ifrån Rättviks finnmark berättas det: "Wid Bingsjön ses twenne Tallar af besynnerlig wäxt, på hwilkas grenar ännu finnas fastspikade Björn-skallar, till några Hundrade stycken, som Finnarne, för många år tillbakars, hafwa dithängt, till minne efter sina Björn-jagter, förtigande widskeppelserne, som derwid warit, hwilka i sednare tider äro afskaffade" (Edsman, 1994).

Mänskliga bröllopsseder

När de svenska sydsamerna gifte sig skulle så sent som vid 1800-talets mitt de nygifta sätta sig på ett björnskin. Denna sed fanns i Härjedalen så sent som 1914. Brudparet kallades där björnarna. I Norrland, norra Svealand och i Västergötland förekom under senare delen av 1800-talet en s.k. bröllopsbjörn. Det var en karl som utklädd till björn jagades av bröllopsgästerna, infångades och "flåddes". "Björnen" hade en flaska brännvin på sig, detta drack man som "björnens gravöl i hans eget blod". Därefter fick brudparet och de giftasvuxna bröllopsgästerna par om par sätta sig på björnskinnet. Brudgummen kallas för "björn" i Dalarna, mellan lysningen och bröllopet. Att trolovas heter att "björnas", och att "skjuta björn" betydde att skjuta hederssalut för brudparet. Det är belagt att den 24 februari, den första vårdagen, brukade ett björnupptåg med brudpar förekomma i Dalarna (Edsman, 1994).

Björnens skyddsväsen och dess skyddande av människor.

Skogsrået var björnens skyddsväsen. Av skogsrået fick björnen mat under sin vintersömn, ofta var det honung eller mjölk han fick. Björnen betraktades i många fall som husdjur åt skogsrået. Björnen gick i ide enligt gammal tradition på Gallusdagen den 16 oktober. Han vänder sig med ett brummande då halva vintern gått den 25 januari när skogsrået kommer med en spann blod, och går ut ur idet på Tiburtiusdagen den 14 april. Det finns flera berättelser

om hur både män, kvinnor, pojkar och flickor fått övervintra hos björnen i idet och sluppit ut på våren. Både ifrån norra Europa, Grönland och norra Asien. Det finns en norsk berättelse om flickan Beret som i lag med en björn gav upphov till en särskild ätt: "Det var ei veikje som heitte Björn-Beret. Ho hade vorte teke av björnen ein gong. Han tok ho inn i hiet åt seg, og der levde ho ei tid saman med björnen, Ho fekk barn med björnen, og han stelte vel med henne. Kvar dag vart det innsett ei skål melk til henne. Men ein dag var skåla full av blod. Då var björnen skoten, og so kom ho att til bygda atter" (Edsman, 1994). Det finns också ett flertal berättelser om björnar som kunde förvandla sig till människor och på så sätt lura de riktiga människorna, speciellt ifrån Grönland. Slutligen, om man misstänker att sin kvinna är otrogen skall man ge henne en näve hår från ett björnskin. Mottager hon detta har hon inte varit otrogen, men om hon inte vågar röra vid det så är hon skyldig. Detta byggs på att om hon ljuger så kommer björnen som ägde skinnet att inom tre dagar uppstå och sluka henne! (Edsman, 1994).

Sammanfattning

Björnkulten i olika varianter finns hos många folkslag i norra Europa och norra Asien. Om dessa folkslag skulle haft kontakt med varandra och påverkat varandra på olika sätt vore ju inte förvånande. Och att finnarna i östra Finland och Karelen då skulle kunna tagit intryck av t.ex. ostjaker och voguler, som är ur samma språkstam, eller av andra, är ju inte heller någon omöjlighet. Sedan kan de ha utvecklat en egen variant på ett liknande grundtema som de flesta cirkumpolära folk har haft i föreställning om björnen. Men att sedan utröna varifrån dessa folk ursprungligen tagit sina intryck ifrån börjar bli svårare. Det är långt tillbaka i tiden, dessa folk har inte efterlämnat så många arkeologiska spår som t.ex. greker och romare gjort. Om björnkulten kommer söderifrån t.ex från Aurignac-kulturen i centraleuropa under istiden, eller Antikens Grekland vet vi ingenting om ännu, och kanske kommer vi aldrig att få veta. Det förblir kanske höljt någonstans i historiens dunkel.

Litteraturlista

Andersson, H. 2001. Blidka dig blåa ödemark. H S Copy & Media Service AB. Luleå.

Bladh, G. 1995. Finnskogens landskap och människor under fyra sekler – en studie av natur och samhälle i förändring. Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet. Göteborg

Anon 1987. Kalevala. Översättning av Björn Collinder. Forumbiblioteket. Jyväskylä.

Edsman, C-M. 1994. Jägaren och makterna; Samiska och finska björnceremonier. Dialekt och folkminnesarkivet. Uppsala.

Gothe, R. 1945. Medelpads finnmarker; Kulturhistoriska undersökningar om finsk bosättning i mellersta Norrland under 15-, 16- och 1700-talen. Författarens förlag. Stockholm.

Gothe, R. 1948. Finnkolonisationen inom Ångermanland, Södra Lappmarken och Jämtland. Kultur- och bebyggelsehistoriska undersökningar från 15-, 16- och 1700-talen. Författarens förlag. Stockholm.

Heggestad, B. 1983. Fågelsjö – by i Orsa finnmark. Fågelsjö hembygdsförening. Malung.

Mulk, I-M. Iregren, E. 1995. Björngraven i Karats; Arkeologisk undersökning. Svenskt fjäll- och samemuseum. Jokkmokk.

Muntliga uppgifter

Ellström, Kurt. F.d.Länsjaktvårdskonsulent. Hudiksvall. Intervjuad april 2001.

Gustavsson, Ingemar. Pensionerad skogvaktare, Orsa besparingsskog. Orsa. Intervjuad april 2001.

Teckning framsida

Mulk, I-M. Iregren, E. 1995. Björngraven i Karats; Arkeologisk undersökning. Svenskt fjäll- och samemuseum. Jokkmokk.